

КНИЖОВНИ НОРМИ В ПРОЦЕС НА ПРЕУСТРОЙСТВО (Анализ на анкетно проучване сред студенти филолози)

Проф. д-р Владислав Миланов

Софийски университет „Св. Климент Охридски“

Резюме. Статията представя научен анализ на анкетно проучване, проведено сред повече от 150 студенти от Софийския университет „Свети Климент Охридски“ и свързано с динамиката на езиковите процеси и разколебаването на три книжовноезикови норми. Обект на проучването са бройната форма при съществителните имена от мъжки род, употребата на вокативи при съществителните собствени имена, граматическото съгласуване при изразяване на учтивост в българския език. Отправна точка на изследването е разбирането на автора, че граматичните правила в съвременната езикова практика динамично отразяват процеси от устната комуникация, свързани с прагматични и социолингвистични маркери, както и с факта, че българският език е изключително граматичен език, но в последните години се наблюдава тенденция, която нетерминологично може да бъде определена като надделяване на семантиката над граматиката, при което граматическата маркираност постепенно избледнява. Убедителен пример за този процес са употребите на местоименията който-когото-комуто, на звателните форми при личните имена, на различните видове граматическо съгласуване. Основният извод в статията е, че семантиката и контекстът все по-силно оказват влияние върху езиковото съзнание, а това води до употреби, които логически обективират езиковите явления с оглед на динамиката в тяхното развитие.

Ключови думи: книжовни норми; преустройство; динамика на езиковите процеси

Българският език е определян често като малък език и това определение има отношение към броя на носителите, които го говорят – в границите на държавата и извън тези граници. Само по себе си, наименованието *малък език* самоцелно като че ли се основава на количествени характеристики и не търси и не отразява богатството на езика в неговата диахронна парадигма и в развоя на съвременните процеси. Българският език е един от най-богатите езици и това определя неговата сложна структура, формирана в многовековното му развитие.

Динамиката на съвременните социални и икономически процеси в обществото определя и редица развойни процеси, свързани с граматиката и с речника на съвременния език. В това отношение Елена Крейчова отбелязва с право, че езикът има подчертано динамичен характер, тъй като отделните му компоненти непрекъснато се развиват под въздействието на различни фактори (географски, политически, културни и др.). Съществен аспект на езиковата ситуация е нейният динамизъм. Тя непрекъснато се променя, развива, а отделните ѝ компоненти проявяват вътрешно напрежение. Важен е и фактът, че отделните езикови общности и техните езици не са изолирани, а съществуват в контакт с други общности и техните езици и следователно са част от по-широка географска, политическа и културна сфера (Kreichova, 2025, p. 28).

Живеем във все по-усложняваща се действителност, във време, в което обществото се развива и в което речта отразява както обществените процеси, така и ценностната система на човека. Публичната реч след 1989 година в България отразява динамиката на езиковия развой и промените, които се отнасят до различните езикови равнища. Политическата реч например от години налага утвърждаването на клиширани изрази и конструкции, зад които често няма никаква информативност. Налага обаче и по-опасната тенденция към речева агресия. Вече повече от 25 години изследователи от Катедрата по български език на Софийския университет „Св. Климент Охридски“ и студенти от различни специалности тревожно обобщават, че циничната реч е израз на цинична бедна мисъл и че лесно се предава като модел в цялото общество. Предупреждават също, че речевата агресия често преминава във физическа агресия, която не може да бъде белег на цивилизованите общества. Българският език със своето неизчерпаемо богатство предлага избор на изразни средства, а въпрос на култура и на възпитание е човекът да ги използва уместно спрямо речевата ситуация, в която се осъществява комуникативният акт. Речевата агресия създава и нов теоретичен модел, който ще разшири рамката при описанието на речевите стратегии и ще осмисли изказванията като заявка за нова и приносна идея в теорията на речевите актове. Връзката между политическите процеси и динамиката на езиковите процеси е сложна и многопластова. Политическите промени често водят до значителни езикови трансформации и до поява на нови наименования на политически събития, факти и явления, а те, от своя страна, стават част от политическия жаргон на съответния език. Става дума както за нови думи и словосъчетания, така и за нови значения на вече съществуващи лексеми и изрази. Ключова е и ролята на медиите в популяризирането на новополитически жаргон, който бързо навлиза в общественото съзнание (Kreichova, 2025, p. 32).

На фона на поредица от кризи, които съпътстват така наречения преход, медиите например имат нелеката задача да отразяват една действителност, в която особено проблематично е разминаването между думите и реалността.

Има пропаст между това, което се пише и говори, и това, което се ражда след думите.

След 1989 година българският език изживява редица динамични промени, особено на лексикално равнище. Ако трябва да бъде описан като процес по геомилевски, най-точно и най-метафорично е да се каже, че езикът се „взривява“ и заменя така наречения дървен език (буквален превод на френския израз *langue de bois*), характерен за речта на тоталитарните комунистически общества, с нови изразни конструкции, наложени от брюкселската политическа реч. Неслучайно съвременните изследователи като Д. Денчева например говорят за кризи на общуването, но в същото време в детайли анализират и ролята на експресивизмите, на фразеологизмите и на конвенционалните метафори в съвременната публична реч (Dencheva, 2025, pp. 451 – 467; 2025, p. 27 – 33).

Българските медии търсят гъвкав израз и експресивност, като така налагат идеята, че разговорното начало намалява дистанцията между медията и човека, а това води до по-голям интерес към информационните източници. Някои медии обаче достигат до груба експресивност и задават модел на ниска (обидна) култура в процеса на общуването. Постепенно очакванията на обществото променят медийната реч и задават нови модели на стилистична образност. Стилите се размиват, а това, от своя страна, води в редица медии до пренос на грубата и небрежна улична разговорност в текстове/изказвания, които изискват друга реч. На пръв поглед най-силно динамиката на езиковите процеси в съвременността се отразява на лексикално равнище. Проявите на динамика на лексиката в българската публична реч е подробно описана от Н. Сталянова (Stalyanova, 2025, pp. 35 – 41), а в настоящото изследване това описание е важна опора, тъй като ще бъдат описани процеси, при които семантиката и контекстът променят граматичните правила и това не пречи на комуникацията, но в същото време се отчита като отклонение от книжовноезиковата норма.

За целта на настоящото научно изследване беше проведена анкета сред повече от 150 студенти от Софийския университет, които се обучават в хуманитарни специалности. Възрастта на респондентите е между 19 и 23 години, а съотношението мъже – жени е 110 жени и 42 мъже. Изборът на аудиторията не е случаен и се определя от факта, че студентите са положили държавен зрелостен изпит по български език и литература, от една страна, а от друга страна, са млади хора, които общуват в различни ситуации, които оказват влияние върху речевото им поведение и често водят до смесване на регистрите в различни комуникативни ситуации, които изискват строго определени модели на общуване и ангажират носителите на езика към превключването на кодовете в зависимост от спецификата на тези модели. Това са носители на езика, които са обучавани дванадесет години в училище в изучаване и в спазване на книжовноезиковите норми, но в същото време това са млади хора, които

общуват в динамично променящите се социални ситуации, от които се влияят и книжовноезиковите норми. Изборът на аудиторията има отношение и към проведените от Института за български език проучвания, свързани с нагласите на съвременните българи към динамиката на езиковите явления в узуса, а разширяването на изводите е важно, защото отразява мисленето и нагласите на студентите като носители на езика и като специалисти, които чрез езика и неговите норми ще се реализират след това професионално в различни сфери.

Три от нормите в процес на преустройство са обект на анализ. Първата норма е свързана с употребата на местоименията и разколебаването на падежната парадигма при употребите им. В узуса все по-агресивно винителната форма е изместена от именителната и затова все по-често езиковите носители употребяват различните местоименни форми по модела *кой*, а не *кого*, *някой*, а не *някого*, *никой*, а не *никого*. Важно е да се отбележи, че в голяма част от територията на държавата ни много точно спрямо нормативните изисквания се пази употребата на винителните форми. В съвременната разговорна практика тази замяна може да бъде определена като маркер за разговорността и в нея все по-рядко се използват дателните форми. В политическата реч например, когато се използват дателните форми, често се изразява повече императивност в сравнение с употребата на винителните или на именителните форми. В изречението *Кому е нужно това?* акцентът върху дателното местоимение насочва към заостряне на вниманието и препраща често към нарушения, които засягат лицата в общуването. Това са безлични адресанти, които обаче през употребата на дателното местоимение поставят конкретно казус, в който те са субекти. 90 студенти от анкетиранияте споделят, че и в разговорната реч, и в представителната официална ситуация предпочитат употребата на именителните местоимения. В писмената реч с нормативното изискване се съобразяват 130 от респондентите, но уточняват, че в устното общуване предпочитат именителните форми. Освен всички други причини падежите при местоименията се употребяват само при имената за мъжки род, а при останалите форми не. Това води до изравняване, което е резултат от спецификата на езиковото съзнание да типологизира процесите през *уеднаквяване*. Въпрос на време е да бъдат кодифицирани като дублетни форми все по-налаганите именителни форми. Като се има предвид, че в исторически план този процес се усложнява и през опозицията *който* – *когото* за лица, не е далече вероятно времето, в което кодификаторът първоначално през уточнението, че в неофициална реч се допуска употребата и на двете форми, ще трябва да помисли и върху кодифицирането им в писмената практика. Важна особеност на съвременните кодификаторски решения е, че изключително стриктно следят употребите в писмената и в устната практика. Една извадка от държавните зрелостни изпити след 12. клас, където се проверяват знанията върху местоименията от посочения тип, ще даде много точна представа за състоянието на явлениято

в младежкото общуване и за спазването на правилата в процесите на комуникация. В писмените изпити по езикова култура в СУ „Свети Климент Охридски“ 90 % от студентите спазват книжовноезиковите норми при употребата на местоименията, но това се дължи на факта, че се проверяват знанията на студентите по езиковедска дисциплина, която ги ангажира с познаването и спазването на нормативния модел. Няма съмнение, че тази норма е в процес на преустройство. Въпрос на време е да се осмисли дублетността като кодификаторски проблем, за да се даде възможност на единиците в процес на конкуренция в узуса да очертаят надделяващата форма, а въпрос на време е да се реши и надмощието на едната над другата, което се определя от сложните социално-икономически отношения, и на езиковото съзнание, което ще използва речевите единици.

Вторият проблем, който беше поставен като въпрос в анкетата, е свързан с употребата на звателните форми при личните имена. Тенденцията към отпадане на вокатива вече се утвърждава и нейното начало като че ли започна от медиите, в които често журналистите се обръщат към репортерите, без да използват звателната форма: *Сега ще включим пряко нашия репортер от Кърджали. Здравей, Иван!* Не закъсняха и коментарите, че това явление в медиите се обяснява с влиянието на чуждестранните медии. В България обаче то има установена традиция и в разговорната практика. Употребите там могат да бъдат обяснени както от гледна точка на прагматиката, така и от гледна точка на свиването на функциите на падежите при всички местоимения, при които са запазени такива форми. Най-общо намаляването на вокативната употреба може да бъде обяснена с няколко причини.

1. Редица лични имена звучат твърде грубо и императивно, когато се използват със звателната си форма: *Марийо, влез; Анелийо, затвори вратата*. Далече по-немаркирано тук стоят личните имена без съответната звателна форма.

2. При по-дългите имена като че ли се предпочита самото лично име без вокатив, тъй като става още по-дълго: *Константин, ела* вместо *Константине, ела*. Кратките имена са по-благодатни по отношение на употребата на звателните остатъци от падеж и може би затова там примерите показват по-голяма честота на употреба: *Иване, влез в кабинета. Петре, отиди до магазина*.

3. Има и лични имена, които звучат по особен начин и това е причината да се използват без вокатив: *Петя, купи билети* вместо *Пете, купи билети*. Тези употреби са индивидуални и пряко зависят от установените отношения между общуващите лица. Това изобщо е водещият принцип при употребата на звателни и на умалителни форми, тъй като регламентира отношения, свързани със социалния статус, с битово-семеините и приятелските отношения. Водещи са сферата на употреба и контекстът, в който общуват говорещите. Някои от вокативите звучат грубо и предизвикателно: *Калино, донеси вода!*;

други пък изразяват отношение, което се обуславя от контекста и взаимоотношенията между общуващите; трети са гальовни; има и такива, които са плод на индивидуални употреби, обусловени само от контекста: името Юксел може да бъде употребено със звателна форма, може да има и умалителна форма, но и двете изискват специфичен контекст; *Юки* могат да го наричат най-близките от обкръжението му, *Юкселе* пък звучи по-сковано. И това е поредният пример, който показва, че незвателната форма е по-неутрална при редица имена и затова е и по-предпочитана, което я налага в съвременните публични (и не само) употреби.

Резултатите от анкетата показват, че 80 от респондентите използват звателната форма, без да се съобразяват с контекста, но подчертават, че го правят, защото знаят какво стои зад употребата ѝ. Повече от 70 студенти отговарят, че предпочитат умалителните гальовни имена при обръщенията към близки и личните имена без звателна форма при общуването с непознати събеседници в официална ситуация. Безспорно е, че става дума за конкурентен модел, при който маркираните звателни единици са в процес на заглъхване. Причините не са само от исторически характер, тоест ограничаване на падежните употреби при местоименията например, но имат изцяло прагматично обяснение. Личното име притежава специален статут. То назовава конкретно лице. То е неговият маркер за идентичност в обществото, при това за цял живот. Семантиката на името е достатъчна за общуващите и не създава никакъв проблем при разбирането и без граматически предпоставки, обусловени от исторически произход и развой. Противоположен е въпросът със звателните форми, които пораждаат редица въпроси, нуждаещи се от уточнения: дали името позволява звателна форма и как звучи тя; дали през звателната форма не се изразява специално отношение: на агресия, на императивност, на поставяне на акцент.

Съвременните употреби категорично водят до извода, че със или без използването на вокатив, контекстът и пресупозитивните предпоставки определят избора, който говорещите предпочитат при обръщенията. Все по-малко се използват звателните форми при имената. В публичната реч се налага употребата на личното име без вокатив, понякога защото името става по-дълго, а понякога, защото само име не звучи благозвучно, когато се употребява със звателната си форма.

Третият проблем, който е поставен в анкетното проучване, е свързан с граматическото съгласуване при изразяване на учтивост, както и със съгласуването в други специфични случаи, при които контекстът не позволява на общуващите да приемат граматичната грешка като повод за неразбиране на информацията. Книжовноезиковата норма днес ясно утвърждава правилото, че при съчетания от типа **българският и гръцкият външен министър, малкият и средният бизнес, италианският и аржентинският футболист** пра-

вилно е да се членуват и двете прилагателни, функциониращи на изреченско равнище като определения, за да не се създава двусмислица: *българският и гръцки министър*, тоест той е българският гръцки министър. При този процес в общуването обаче отново надделява семантиката над граматиката и едва ли има ситуация между говорещи лица, в която те да не разбират смисъла на изказаното съобщение. Нито говорещият, нито слушащият биха се заблудили, че става дума за един референт, ако граматически не са използвани членните морфеми, за да маркират двупосочността в назоваването. Все по-налагащата се употреба от типа *българският и френски футболист* е некоректна по отношение на граматиката и на книжовноезиковата норма, но явно не притеснява по отношение на смисъла езиковото съзнание на общуващите по време на писмена и устна комуникация. И тук би била много полезна една представителна извадка от държавните зрелостни изпити след 12. клас, която да покаже как използват младите хора тези форми и дали училището успява да ги наложи през граматическата им коректност.

Най-разколебана безспорно обаче остава нормата за граматическото съгласуване при изразяване на учтивост. Тази норма възниква след една публикация на проф. Л. Андрейчин в сп. „Български език“ от 1983 г., в която се утвърждава правилото, че при израз на учтивост формите на перфект се съгласуват в множествено число без оглед на биологичния пол на лицето. Срещу една форма в множествено число обаче стоят 4 форми, които се съгласуват в ед. число съобразно рода и числото и това силно разколебава езиковото съзнание. Нелогично стои за езиковия носител да съгласува в множествено число формата на перфект, а ако има друго определение след нея, то да бъде съобразено с биологичния пол на лицето:

Господине, Вие сте били болен.

Госпожо, Вие сте били болна.

Колеги, Вие сте били болни.

По аналогия голяма част от студентите, а и от публично говорещите лица използват множествено число и при прилагателни имена, които завършват на -Л: *Вие сте много веселИ, господине*, макар че тук нормата не предвижда такава употреба. Разколебаването и постепенното преустройство на тази норма се засилва от обстоятелството, което вече беше уточнено по-горе, свързано с количественото надмощие на конкуриращи се в узуса варианти:

Господине, Вие сте бил подходящ/подготвен/весел.

Госпожо, вие сте била подходяща/подготвена/весела.

Скъпо дете, Вие сте много весело/подходящо/усмихнато днес.

Анкетно проучване на езиковедите от Института за български език, свързано с нагласите на съвременния българин по отношение на книжовноезиковите норми, показва категоричен превес на езиковите носители – над 80%, според които съгласуването трябва да се извършва в полза на логиката, а не

в противоречие с нея, тоест съгласуването трябва да отразява естественото съотношение пол – род – число. В студентските анкети обаче нещата са поставени по по-различен начин, което се обяснява с това, че младите хора наскоро са положили държавните зрелостни изпити, а през цялото си обучение в средното училище са възпитавани в овладяването на тази книжовна норма. 90 от анкетираните студенти настояват за запазването на това правило, като уточняват, че както и при правилото за членуване, в обществото се срещат съпротиви, породени от употребите в узуса, но те трябва да бъдат преодолявани в полза на езиковия стандарт, тъй като нормата, макар и изкуствено създадена, е представителна за цялата езикова общност.

В заключение категорично може да се подчертае, че езикът динамично се променя и рано или късно, това няма как да не се отрази от кодификаторите. Езиковедите от Института за български език прецизно наблюдават процесите и преценяват кога да допуснат дублетността като израз на конкуренция между езиковите форми в узуса. Нормите, които бяха описани в тази статия, са в процес на преустройство под влиянието на живия език, който категорично утвърждава правото на съществуване на варианти извън кодификаторските решения. Докато тези конкуриращи се форми обаче намерят своя път към нормативността, е редно да бъдат спазвани коректно утвърдените в речниците и в граматиките на българския език правила. Поне в онези ситуации, в които книжовната норма все още е белег на висока езикова култура.

Благодарности и финансиране

Настоящата статия е отпечатана по проект КП-06-Н80/11 от 15.12. 2023 г., финансиран от Фонд „Научни изследвания“ на МОН, втори етап. Тема на проекта: „Българският език в държавните институции и в публичното пространство: кризи на общуването и общуването по време на кризи“; научен ръководител: проф. д-р Владислав Миланов. Изпълнител на проекта: СУ „Свети Климент Охридски“. Авторът на статията изказва специална благодарност към ФНИ за оказаната подкрепа.

ЛИТЕРАТУРА

- Денчева, Д. (2025). Неосъществената ротация. Метафоричен прочит на кризата. *Български език и литература*, 67(4), DOI: <https://doi.org/10.53656/bel2025-4-2DD>, с. 451-467.
- Денчева, Д. (2021). Експресивизмите като реторично средство в публичната реч. *Zeszyty Cyrylo-Metodiańskie*, 10, 183 – 198. DOI: <http://dx.doi.org/10.17951/zcm.2021.10.183-197>,
- Крейчова, Е. (2025). Новият политически жаргон – субстандарт при кризи на общуване.

Studia Slavica, XXIX(1), 27 – 33.

Сталянова, Н. (2025). Прояви на лексикалната динамика в българската публична реч. *Studia Slavica*, XXIX(1), 35 – 41.

Acknowledgements and Funding

This article was printed under project KP-06-N80/11 of 15.12. 2023, funded by the Scientific Research Fund of the Ministry of Education and Science, second stage. Project topic: “The Bulgarian language in state institutions and in the public space: crises of communication and communication during crises”; scientific supervisor: Assoc. Prof. Dr. Vladislav Milanov. Project implementer: Sofia University “St. Kliment Ohridski”. The author of the article expresses special gr attitude to the Scientific Research Fund for the support provided.

REFERENCES

- Dencheva, D. (2025). Neosyshtestvenata rotacija. Metaforichen prohit na krizata. Bylgarski ezik i literatura, 67(4), DOI: <https://doi.org/10.53656/bel2025-4-2DD>, pp. 451-467.
- Dencheva, D. (2021). Ekspresivizmite kato retorichno sredstvo v publichnata rech, *Zeszyty Cyrylo-Methodiańskie*, 10, 183 – 198. DOI: <http://dx.doi.org/10.17951/zcm.2021.10.183-197>,
- Krejchova, E. (2025). Novijat politicheski zhargon – substandart pri krizi na obshtuvane. *Studia Slavica*, XXIX(1), 27 – 33.
- Stalyanova, N. (2025). Projavi na leksikalnata dinamika v bylgarskata publichna rech, *Studia Slavica*, XXIX(1), 35 – 41.

CODIFIED LANGUAGE NORMS IN THE PROCESS OF RESTRUCTURING (Analysis of a Survey among Philology Students)

Abstract. The article presents a scientific analysis of a survey conducted among more than 150 students from Sofia University St. Kliment Ohridski, focusing on the dynamics of language processes and the destabilization of three standard language norms. The study examines the count form of masculine nouns, the use of vocative forms in proper names, and grammatical agreement in expressing politeness in the Bulgarian language.

The research is based on the author's understanding that grammatical rules in contemporary language practice dynamically reflect processes from spoken communication, related to pragmatic and sociolinguistic markers. It also considers the fact that Bulgarian is a highly grammatical language; however, in recent years a trend has been observed which, in non-technical terms, may be described as the predominance of semantics over grammar, whereby grammatical marking is gradually fading.

A convincing example of this process is found in the use of pronouns such as *който* – *когото* – *комуто*, the vocative forms of personal names, and various types of grammatical agreement.

The main conclusion of the article is that semantics and context are increasingly influencing linguistic awareness, leading to language uses that logically reflect linguistic phenomena in light of their dynamic development.

Keywords: standard language norms; restructuring; dynamics of language processes

✉ **Prof. Dr. Vladislav Milanov**
ORCID iD: 0000-0002-8920-5621
Sofia University
Faculty of Slavic Studies
15, Tzar Osvoboditel Blvd.
Sofia, Bulgaria
E-mail: vladislavmilanov77@abv.bg